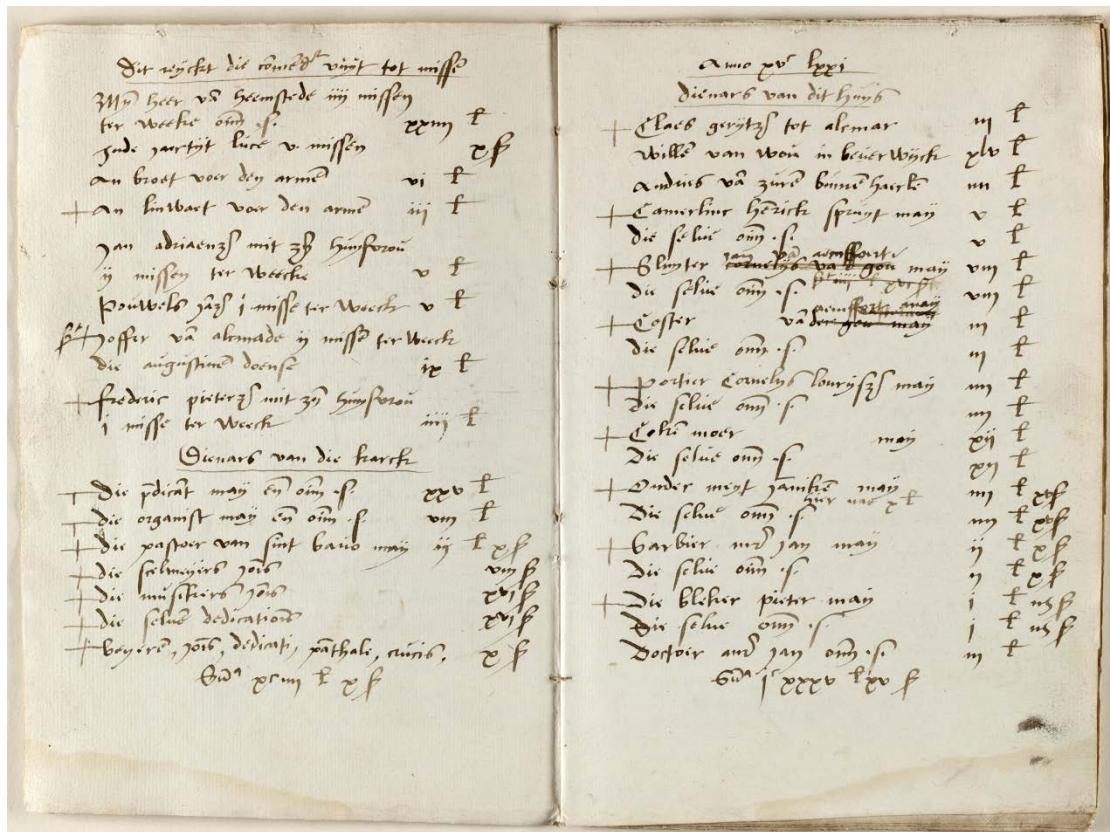

HET JANSKLOOSTER:

Bronnen van het Jansklooster. Een schat aan informatie

Inleiding.....	3
Verantwoording via bronnenmateriaal en literatuur.....	4
Het onderwerp van deze bespreking	4
Mogelijke misverstanden	4
Algemene bronnen van de orde	6
De statuten, gebruiken en gewoonten.....	6
<i>Belang voor memorie- en herinneringspraktijken</i>	7
De visitatieverslagen.....	7
<i>Belang voor memorie- en herinneringspraktijken</i>	7
De bronnen van het Haarlemse Jansklooster	8
De oudste bronnensoorten.....	8
Het cartularium en de losse stukken tot 1550.....	8
<i>Belang voor memorie- en herinneringspraktijken</i>	10
Archiefstukken vanaf het midden van de zestiende eeuw.....	10
<i>Belang voor dodengedachtenis en herdenkingspraktijken</i>	11
Drie schriftelijke bronnensoorten nader besproken	11
De commandeursrekeningen, 1557-1577.....	11
<i>Belang voor dodengedachtenis en herdenkingspraktijken</i>	13
Het kasboek van Andries van Souwen	14
<i>Belang voor dodengedachtenis en herdenkingspraktijken</i>	14
Het memorieregister, bron voor de dodengedachtenis bij uitstek.....	14
Algemeen	14
<i>Het register van het Jansklooster</i>	15
<i>De inhoud</i>	17
<i>Gebruik van een ouder register</i>	17
<i>Waarom deze opzet?</i>	19
<i>De functie van het memorieregister</i>	20
De boedelinventarissen van het Jansklooster zelf.....	21

<i>Nog een problematisch bronnentype</i>	21
<i>Voornamelijk bewaard uit de tijden van de Opstand</i>	22
<i>Boedel in veiligheid gebracht vanwege de Spanjaarden</i>	24
<i>Inventarissen van 1580 en 1606</i>	25
<i>Belang voor dodengedachtenis en herdenkingspraktijken</i>	25
<i>De inventarissen opgemaakt namens het stadsbestuur</i>	27
<i>Belang voor dodengedachtenis en herdenkingspraktijken</i>	27
Het boekenbezit van het klooster en de kloosterlingen	28
<i>Wel en niet in het bezit van de stad</i>	28
<i>Belang voor memorie- en herdenkingspraktijken</i>	30
Een belangrijk terzijde. De boeken van klok en graf uit de Bavokerk	31
Kloosterterrein, kloostergebouwen en kerk, en de inrichtingsstukken	31
Gebouw en terrein. Ander gebruik na 1625	31
<i>Belang voor memorie- en herdenkingspraktijken</i>	33
Kunstwerken met een herinneringsfunctie	33
Grafstenen	37
Tot slot	38
Katernen bij de website <i>Janskerk Haarlem 700 jaar</i>	39
Overzicht van de katernen	39
Overzichten van gebruikt onderzoeksmateriaal	39
Colofon	40

Figuur 1 – In de commandeursrekeningen van het Jans klooster is een bonte variatie aan betalingen te vinden. Op deze bladzijden in de rekeningen van 1571 staan linksboven de betalingen aan de priester die de missen opdroegen voor enkele overledenen. Linksonder bevinden zich de betalingen aan de ‘Dienaars van de kerk’ en rechts de betalingen aan de ‘Dienaars van het huis’ – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Inleiding

Bronnen van het Jans klooster is een katern waarin we laten zien dat er voor het onderzoek van dit klooster een schat aan informatie beschikbaar is. Het gaat daarbij niet alleen om tekstbronnen, maar ook om kunstwerken en wat er bewaard is gebleven van het gebouw.

De tekst behoort tot een groep van drie katernen die aansluiten bij het algemene onderdeel over het Jans klooster van de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*.¹ De katern *Stichting en schenkingen* gaat over de manier waarop het Jans klooster is ontstaan en hoe het dankzij allerlei soorten schenkingen al snel een rijk klooster werd. In de katern *Commandeurs van het Jans klooster* worden enkele bestuurders besproken die een belangrijke rol speelden in de geschiedenis van het klooster.

¹ Informatie betreffende het gebruikte onderzoeksmateriaal is te vinden via de homepage van de website *Janskerk Haarlem 700 jaar* (onderaan): *Bronnen* (met archiefstukken, oude boeken en manuscripten), *Literatuur* (met literatuur en websites) en *Afbeeldingen* (de materiële gegevens van schilderijen, plattegronden, etc.). NB Inventaris- en catalogusnummers zijn alleen opgenomen in de noten als er misverstanden kunnen optreden. Ze zijn allemaal te vinden in de genoemde overzichten.

De teksten kunnen ieder afzonderlijk worden gelezen. Wie ze achter elkaar wil door-nemen, zal dan ook enkele herhalingen aantreffen.

Verantwoording via bronnenmateriaal en literatuur

Het onderwerp van deze bespreking

Bij nieuw onderzoek moet je de resultaten verantwoorden, net zoals je bij gebruik van al verricht onderzoek moet verwijzen naar de (secundaire) literatuur daarover. In deze katern gaan we vooral in op de bronnen, dus het oorspronkelijke materiaal dat we tot onze beschikking hadden.²

Hierbij moeten we allereerst een belangrijk voorbehoud maken. We gaan in deze bespreking vooral in op bronnensoorten die belangrijk zijn in verband met herden-ken en herinneren. Dit is immers het centrale onderwerp van deze website. Vanzelf-sprekend komen daarbij ook andere aspecten van de Haarlemse geschiedenis aan bod. Denk aan de handel. Die bracht welvaart waarvan ook de religieuze instellingen profiteerden door de schenkingen die ze ontvingen. In ruil daarvoor zorgden die instellingen voor gebed en religieuze diensten voor het zielenheil van de schenker, hun familie en vrienden. Indirect is informatie over welvaart, etc. dus ook belangrijk. Voor deze aspecten hebben we echter voornamelijk (secundaire) literatuur gebruikt en geen oorspronkelijke bronnen.

Het gaat in het volgende vooral om een bespreking van de mogelijkheden en de be-perkingen van de belangrijkste bronnensoorten die zijn gebruikt. Voor een volledig overzicht van alle gebruikte schriftelijke bronnen zie het overzicht *Archiefstukken, oude boeken en handschriften*. De bespreking van de gebouwen en van de kunstwerken in kerk en klooster is in de website *Janskerk Haarlem 700 jaar* te vinden.³

In de nu volgende behandeling per bronnensoort komt steeds allereerst een algeme-ne bespreking van de functie en de inhoud aan bod. Vervolgens wordt ingegaan op de waarde ervan voor het onderzoek naar het gedenken.

Mogelijke misverstanden

Uit het bovenstaande blijkt al dat de bronnensoorten niet alleen archiefstukken (zoals rekeningen, testamenten en andere akten) zijn, maar ook (resten van) gebouwen, boeken en kunstwerken.

Het gaat dus om méér dan de schriftelijke bronnen (tekstdragers), die door velen nog steeds worden beschouwd als dé bronnen bij uitstek. We hebben ook, en met succes,

---

² Deze katern behoort tot een serie katernen bij de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*. Hij kan als afzonderlijk document worden gelezen. Voor nadere uitleg betreffende de geschiedenis en gebruiken van het Jans klooster kunnen de website en de andere delen van de serie geraad-pleegd worden.

³ Zie onder: *Plaatsen van herinnering*.

gebruik gemaakt van de informatie die onder andere kunstwerken en plattegronden kunnen bieden: wat is erop afgebeeld, hoe is het afgebeeld, en zelfs, wat had men aan de muren hangen? Als iemand bijvoorbeeld gedurende de 80-jarige oorlog een schilderij van Filips II, plechtig afgebeeld als vorst, bezat, dan betekende dat hoogstwaarschijnlijk dat die persoon aan Filips' kant stond in de strijd.

Figuur 2 – Het Noord-Hollands Archief in bedrijf als moderne plaats van herinnering. Op de tussenverdieping zijn de glasramen van het schip boven de oorspronkelijke hoofdingang en van de zijbeuk nog te zien, maar het gebouw is ingericht ten behoeve van de onderzoekers en de archiefmedewerkers, foto uit 2014 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Er zal echter blijken dat relevante bronnensoorten niet uitsluitend over herdenken en herinneren gaan. We moesten erg oppassen: de voor ons thema belangrijke onderdelen zitten regelmatig tussen andere informatie, vaak over zaken die er (op het eerste gezicht) niets mee te maken hebben, zoals verhuur van landerijen.

Daarnaast zijn er natuurlijk ook specifieke op gedenken gerichte bronnen, zoals misalen en andere liturgische boeken die gebruikt werden bij het gedenken van Christus, de heiligen, en de gewone doden. Er is uit het Jans klooster bijvoorbeeld ook een memorieregister bewaard, waarin vooral de overledenen en hun begraafplaatsen in

het kloostercomplex worden vermeld. Ook van enkele andere Haarlemse kloosters en van het begijnhof bestaan nog memorieregisters.

Soms zijn tekeningen en prenten uit latere perioden van belang, vooral als ze gemaakt werden als herinneringen aan de middeleeuwen. Je moet dan vanzelfsprekend het nodige voorbehoud maken, want deze producten zijn weer met een andere bedoeling gemaakt dan kunstwerken uit de periode zelf. Al met al bestaat er echter een indrukwekkende en gevarieerde hoeveelheid materiaal waarover onderzoekers kunnen beschikken.

Tot slot: tekstbronnen, gebouwen en kunstwerken en andere objecten waren deel van een groter geheel, waaronder allerlei rituelen. We kunnen daarbij niet meer aanwezig zijn, dus we moeten deze rituelen zien te achterhalen via de schriftelijke bronnen en andere objecten.⁴

Voordat we naar de bronnensoorten van het Jans klooster gaan, wordt eerst kort gekeken naar enkele bronnen van de Jansorde in het algemeen.

Algemene bronnen van de orde

De statuten, gebruiken en gewoonten

De 'orderegel' (waarnaar de kloosterlingen dienden te leven) werd opgesteld door grootmeester Raymond du Puy (1120-1162). Hij was gebaseerd op de regel van de heilige Augustinus.⁵ Deze gold voor alle kloosterlingen van de Jansorde, waartoe niet alleen de priesters en de dienende broeders hoorden, maar ook de ridders die stredden voor het geloof. De Jansorde behoorde immers tot de 'geestelijke ridderorden'. Daarnaast waren er de 'wetten' die voortkwamen uit de rechtszittingen die tijdens de algemene kapittelvergaderingen werden gehouden. En tenslotte waren er de 'gebruiken en gewoonten'.⁶ Samen werden ze aangeduid als de 'statuten'. Bij herzieningen werden de oude voorschriften nietig verklaard.

Er zijn geen originelen van de algemene statuten bekend uit het Jans klooster. Wel werd, onder commandeur Jan Willem Jansz. (1484-1514), een eigen overzicht van de regels gemaakt, het *Formulare*. Dit is (in vertaling) het 'Formulier(boek) van de orde

---

⁴ Hoe moeilijk dat is, blijkt bij 're-enactment' van liturgische praktijken uit de middeleeuwen, vriendelijke mededeling van Sarah Hamilton bij gelegenheid van haar lezing over middeleeuwse rituelen op 3 november 2016 voor het *Utrecht Centre for Medieval Studies* (Universiteit Utrecht). Onder andere handelingen die vanzelf spraken, werden lang niet altijd opgeschreven. Zie over problemen bij het onderzoek van liturgie in de middeleeuwen, Gittos, 'Researching the History of Rites' (2016) met op p. 30 een opmerking over het verhelderende van re-enactment voor liturgisch onderzoek.

⁵ Zie de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Jansorde: Geloften en leefwijzen*.

⁶ Zie De Vertot, [Histoire des chevaliers hospitaliers](#) (1726), deel 4, p. 62-337, met de volledige statuten van 1576, p. 69-337.

en het huis van Sint-Jan de Doper in Haarlem oftewel regels volgens welke ridders worden ontvangen en verplicht zijn te leven'.⁷ Qua inhoud komt het overeen met de statuten van de orde, maar het is meer toegespitst op de Haarlemse situatie.

Belang voor memorie- en herinneringspraktijken

Het Haarlemse *Formulare* bevat onder andere een kalender en de regels betreffende de liturgie oftewel de eredienst. Er wordt een klein hoofdstuk besteed aan het gedenken van de doden. Ook de algemene ordestatuten bevatten voorschriften over de liturgische verplichtingen, inclusief de dodengedachtenis en de vieringen van belangrijke historische gebeurtenissen.

De visitatieverslagen

Het afleggen van verantwoording over het beheer van de goederen was inherent aan de organisatie van elke commanderij.⁸ De goederen en het geld waren immers bedoeld om de twee doelen van de Jansorde te kunnen realiseren: de zorg voor de behoeftigen en de strijd voor het geloof.

Daarom werden er ook visitaties gehouden vanuit de balije, het groot-prioraat en zelfs het hoofdkwartier, om te zien of alles naar behoren gebeurde. Voor de Noordelijke Nederlanden zijn verslagen bekend van de algemene visitaties (voor alle instellingen van de Jansorde) in 1495, 1540 en 1594, namens de grootprior van Duitsland.⁹

Van deze verslagen zijn die van 1495 het belangrijkste voor het Jans klooster. Behalve algemene zaken zoals inkomsten en uitgaven worden de zes altaren vermeld en aan wie ze waren gewijd. In de visitatie van 1594 wordt opgemerkt dat de liturgische vieringen in de kerkkamer van het klooster plaatsvonden. De kerk werd in 1587 door het stadsbestuur toegewezen aan de protestanten.

Belang voor memorie- en herinneringspraktijken

De verslagen bieden inzicht in de context, maar ze geven geen specifieke informatie over de memorie- en herinneringspraktijken.

---

⁷ 'Formulare Ordinis et Domus S. Joh. Bapt. quae Harlemi fuit sive Regulae secundum Equites recipiuntur et vitam agere tenentur' Het woord 'ridders' moet hier opgevat worden als 'broeders', want het klooster was geen vestiging van ridders van de orde. De term is ongetwijfeld gekozen omdat de Jansorde een geestelijke ridderorde was. In *Tot lof van Haarlem* (1993) toont Van Bueren aan dat het *Formulare* onder commandeur Jan Willem Jansz. (1484-1514) en niet eerder werd samengesteld, zie p. 92, noot 102.

⁸ Zie de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Jansorde: Organisatie*.

⁹ Zie de verslagen van de Nederlandse commanderijen (het huidige Nederland) in 1495, 1540, 1594 en 1603 (de laatste alleen van de commanderij/balije van Utrecht) in Van Winter, *Sources concerning the Hospitallers* (1998), p. 392-636. Zie voor de exemplaren van de verslagen die Van Winter gebruikte, p. 392 en 563. Voor de transcripties van de verslagen over de Haarlemse commanderij zie p. 465-474 (1495; Latijn), p. 504-513 (1540; Latijn) en p. 619-627 (1594; Duits).

De bronnen van het Haarlemse Jans klooster

Figuur 3 – Enige administratieve geschriften uit het archief van het Jans klooster – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

In figuur 3 zien we, linksboven, twee van de vier delen van het cartularium (samengesteld in of kort vóór 1489) en rechts daarvan het kasboekje van Andries van Souwen (†1625, bijgehouden vanaf 1573). Opengeslagen ligt er de inventaris van de stukken die commandeur Timan van Wou (1575-1605) liet opmaken tijdens zijn strijd om het ordebezit met het stadsbestuur toen de stad protestants werd.¹⁰ Het gaat om alles dat ‘ick met die van Haerlem gehandelt hebbe. Ook requesten aen die mijn heeren Staten van Holland’. De inventaris is geordend met letters die lopen van ‘A’ tot en met ‘LL’. De bijbehorende stukken zijn ook van deze letters voorzien.

De oudste bronnensoorten

In het volgende worden, voor zover mogelijk in chronologische en systematische volgorde, de relevante stukken besproken.

Het cartularium en de losse stukken tot 1550

Een cartularium is een ‘register van akten aangelegd door of vanwege degene die deze akten als bewijsstukken voor zijn rechten of gedenkstukken van zijn geschiedenis beschouwde’.¹¹ Daarmee konden later problemen worden voorkomen. Je kunt dus zeggen dat deze bron in zijn geheel een economische, juridische en historische herinneringsfunctie had, alhoewel er tegenwoordig niet (altijd) meer in termen van herinnering wordt gedacht bij administratieve bronnen.

---

¹⁰ Zie de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Het Jans klooster 1310-1625: Reformatie en opstand*.

¹¹ *Lexikon van Nederlandse archieftermen* (1983), nr. 41. Over het cartularium Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 109-110. Er is niet onderzocht of van alle stukken in het cartularium de originelen bewaard zijn gebleven.

Uit het Jansklooster is het vierdelige cartularium bewaard gebleven. Er is voor de stukken geen chronologische volgorde aangehouden. Daaruit, en uit de verschillende 'handen' (handschriften van de schrijvers) blijkt dat het boekwerk ver na de stichting van het klooster tot stand is gekomen, (kort) na het aantreden van Jan Willem Jansz. (1484-1514).¹² De teksten zijn genummerd; het gaat om ruim 1200 documenten.

Het cartularium bevat documenten uit de periode 1303 tot en met 1529, dus vanaf de (voorbereiding van de) stichting van het klooster tot halverwege het bestuur van Simon van Sanen (1514–1542). Daarna bevat het archief van het Jansklooster tot in de jaren vijftig voornamelijk losse stukken betreffende het onroerend goed, en registers van inkomsten en uitgaven betreffende pachten en huren.

Figuur 4 – De vier delen van het cartularium die in 1625 in handen van de stad kwamen. Hierin werden de belangrijke akten en andere stukken afgeschreven die tussen 1303 en 1529 werden opge- maakt – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Dat er een ouder handschrift heeft bestaan waaruit een belangrijk deel van de teksten in het cartularium is overgenomen, is heel waarschijnlijk. Het was, net als nu, belangrijk goed zicht te houden op de aard van de schenking, aankoop, verkoop, etcetera, en de daaraan verbonden voorwaarden. Daarom had men, behalve de originele stukken, ook afschriften in cartularia. De 'jongere' stukken (uit de tijd van Jan Willem Jansz. en Simon van Sanen) kunnen van de losse akten zijn afgeschreven.

---

¹² Zie over deze commandeur de katern *Commandeurs van het Jansklooster*. Copray onderzocht de verschillende handschriften in het cartularium en constateerde dat dit moet zijn opgezet in of kort na 1489. Van de eerste hand vond zij geen stukken van na deze datum, *De bezittingen van de commanderij* (1976), p. 6-7.

Belang voor memorie- en herinneringspraktijken

In een aantal gevallen bevatten de schenkingsakten en de testamenten alleen zakelijke informatie over het geschonken goed. Dat geldt bijvoorbeeld voor het grote aantal documenten waarin het bezit van de moeder (+1507) van commandeur Jan Willem Jansz. is vastgelegd.

Een flink deel van de stukken, uit de gehele periode van het bestaan van het Jansklooster, geeft echter ook informatie in verband met het begraven en de gedachtenis van de schenkers. Ze bevatten onder andere aanwijzingen voor de tegenprestatie die het klooster moest leveren betreffende de zorg voor het zielenheil van de schenkers. Er staat bijvoorbeeld aangetekend welke memoriediensten de kloosterlingen moesten (laten) verrichten voor de zorg van het zielenheil van de schenkers en de anderen die zij wilden laten gedenken.

Archiefstukken vanaf het midden van de zestiende eeuw

Vanaf het moment dat Philips van Hogesteijn prior werd van het klooster (1553) lijkt er meer dan ooit te zijn vastgelegd en/of bewaard gebleven.¹³ Er zijn aanwijzingen dat Heer Philips problemen voorzag en daarom niet alleen veel liet aantekenen omdat dat verplicht was binnen de orde. Hij wilde goed voorbereid zijn en zoveel mogelijk strubbelingen over het kloosterbezit proberen te voorkomen.

In november 1572 liet de naar Utrecht gevluchte Heer Philips gewaarmerkte kopieën maken van de privileges die de orde van pausen en wereldlijke vorsten had ontvangen. Hij had ze in het Utrechtse Catharijneconvent gevonden. Ze werden gekopieerd in wat het 'privilegeboek' (*Liber privilegiorum*) zou gaan heten. Vlak voor zijn dood in december 1574 liet Heer Philips nog in een *Prothocolle* optekenen dat het geschreven werd omdat het barre tijden zijn.¹⁴ Ook is er een soortgelijk register dat veel dezelfde stukken bevat.

Voor het schrijfwerk had de commandeur Claas Gerritsz. in dienst. Dit blijkt uit posten in de commandeursrekeningen, waarin deze wordt uitbetaald. Net als in andere stukken wordt daarin vermeld dat het schrijfwerk uit voorzorg gebeurt, in geval van rampen.¹⁵

Timan van Wou (1574-1605) die Heer Philips opvolgde, tekende eveneens zorgvuldig aan welke kosten hij maakte. Hij wilde, zoals hij zelf opmerkte, verantwoording kunnen afleggen aan zijn medebroeders en aan de orde in het algemeen. Belangrijk is

---

¹³ Over deze administratie, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 107-115 en de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Jansorde*: Organisatie.

¹⁴ De belangrijke stukken van het Jansklooster bleken overigens in veiligheid gebracht te zijn. De bewaarster van de kist met de documenten ontving hiervoor een betaling, commandeursrekeningen (okt. 1571-1574), fol. 15r en 18v. Zie Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 112.

¹⁵ Zie over de opmerkingen over de slechte tijden en over Claas Gerritsz., Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 112-113 en 303.

bijvoorbeeld zijn overzicht van de werkzaamheden en de kosten betreffende de wederopbouw van de kerk in 1575.

Deze commandeur maakte ook uitgebreide overzichten van de rechten en plichten van het klooster in het kader van de strijd om het behoud van de ordegoederen. Hij liet onder andere een inventaris maken van de stukken die hij gebruikte bij de onderhandelingen met het stadsbestuur (zie figuur 3). Hierdoor hadden hij en zijn advocaten steeds een overzicht van de relevante stukken bij de hand.¹⁶

Belang voor dodengedachtenis en herdenkingspraktijken

De overzichten die werden gemaakt in het kader van de strijd om de ordegoederen, hadden weinig met herinneringspraktijken van individuele overledenen te maken. Wel gaat het om stukken die bedoeld waren om een beeld te geven van de geschiedenis en het bezit van het klooster.

In die zin hadden ze een algemene herinneringsfunctie, maar ook een politieke functie die nauw verweven was met gedenken. Met deze stukken kon men immers laten zien dat de al overleden commandeurs van het klooster en overleden medestanders zoals de graven van Holland en de pausen achter de commandeurs stonden die de strijd voerden. Zie ook de katern *Legitimatie via opvolgingsreeksen* over de functie van deze portrettenreeks.

Drie schriftelijke bronnensorten nader besproken

Uit de periode vanaf 1557 zijn echter ook drie bronnensorten van direct belang voor de dodengedachtenis en de herdenking van bijzondere gebeurtenissen. Het zijn 1. de rekeningen, 2. een memorieregister, en 3. de boedelinventarissen.

De commandeursrekeningen, 1557-1577

Er zijn rekeningen van elkaar opvolgende commandeurs voor de periode 1557 - okt. 1571 (Hendrik van Swol), oktober 1571 - eind 1574 (Philips van Hogesteijn) en 1575-1577 (Timan van Wou).

De rekeningen van 1557 tot en met oktober 1571 zijn ingedeeld in vaste rubrieken, zoals de jaarlijkse uitgaven voor het gasthuis, de kosten voor de kerk, de betalingen aan de priesters voor de missen en memoriediensten, de dienaren van de kerk en de dienaren van het huis. Deze rubrieken worden gevolgd door overzichten van de uitgaven per maand.

---

¹⁶ Zie de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Het Jans klooster 1310-1625: Herstel en Naar opheffing*.

Anno 1571
Exposita ordinaria hinc dom
Lief renten

β ^r Gie pastoor van haer soude in goud	
β ^r kensers realen in augusto	viii f
Lief renten	
β ^r Clare goijsz vastelaen	ix f
β ^r Die selue in augusto	ix f
voer onse gasthuys	
+ Een vierdel lutt van beuerwyr	
+ Die selue om s. tot hillego	viii f
+ voer een half hoo	ix f
+ voer een verhey	vj f
+ Een alsmarlast turf	vj f
+ van inbring	xv f
+ op haer karmse i half lam	xv f
+ an inder vleys tot huyse	vj f
Jude karchu	
an waslicht	lx f
an miswijn	lx f
an misbroet en wiroock	l f
6d' jr xliiii f vij f	

Figuur 5 – Deze eerste bladzijde van de commandeursrekeningen van 1571 toont onder andere de betalingen voor het gasthuis en benodigdheden voor de heilige missen (waslicht, miswijn en wierook), commandeursrekeningen (1557-okt. 1571), geen foliëring – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

De maandelijks uitgaven geven onder andere inzicht in de zorg voor de inrichting en het onderhoud van de kerk, inclusief de objecten met een functie in de dodengedachtenis. Er staan ook enkele uitgaven voor individuele Jansheren in, zoals in 1563 de betaling voor een grafzerk en het plaatsen ervan voor commandeur Hendrik van Swol. Dit gebeurde dus al tijdens zijn leven, hij overleed pas in 1574.¹⁷

Vanaf juli 1572 geven de rekeningen een beeld van de omzwervingen van de kloosterlingen die uit Haarlem moesten vertrekken, omdat de stad was overgegaan naar de partij van de opstandelingen. Commandeur Philips van Hogesteijn doet onder

¹⁷ Commandeursrekeningen (1557-okt.1571), maart 1563 (geen foliëring).

andere betalingen voor hun levensonderhoud aan de vestigingen waar zij verblijven.¹⁸

Alle kosten werden afzonderlijk en gedetailleerd opgetekend. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de posten betreffende de ziekte en het overlijden in 1575 van de Haarlemse Jansheer Dirk Franksz. van der Beesd in Utrecht.¹⁹

Belang voor dodengedachtenis en herdenkingspraktijken

De rekeningen zijn vooral belangrijk voor ons inzicht in dood, begraven en herdenken. Ze vermelden onder andere elk jaar de betalingen aan de priesters die de missen voor de overledenen opdroegen (zie figuur 1), maar ook de kosten voor begravenissen van kloosterlingen en de opknappbeurten van memorievoorstellungen in de kerk en het klooster.

Figuur 6 – Negentiende-eeuwse tekening naar een drieluik met het Laatste Oordeel en de familie Van Schoten, waarvan verschillende leden in het Jans klooster begraven lagen, drieluik van (kort) na 1520 – tekening in het [Rijksmuseum, Amsterdam](#) (in [drie delen](#)).

Memorievoorstellungen waren belangrijk voor de dodengedachtenis. Het zijn schilderijen of beelden met vaak de portretten van de personen voor wie gebeden moest worden, terwijl deze knielen bij een religieuze voorstelling. Vaak staat er een beschermheilige bij de geportretteerde personen. Teksten met de namen en andere gegevens van deze personen zullen er (vrijwel) altijd zijn geweest, net zoals op grafzer-

¹⁸ Zie commandeursrekeningen 1572, vanaf fol. 13r.

¹⁹ De posten zijn doorgestreept, kennelijk als teken dat alles afgehandeld is, commandeursrekeningen van Timan van Wou (1575-1577), pagina 9, Noord-Hollands Archief, Haarlem.

ken. Ook stond er vaak een oproep tot gebed bij: Bid voor de ziel. Ze kunnen op de lijst hebben gestaan of op een bordje dat onder aan de lijst vast zat. Vaak zijn deze lijsten in latere tijden verwijderd en vervangen. Voor Haarlem kennen we – waarschijnlijk daarom – niet één kunstwerk met dergelijke teksten.

Het kasboek van Andries van Souwen

Van Andries van Souwen, die van 1615 tot zijn dood in 1625 de laatste commandeur was, is een kasboekje bewaard (zie figuur 3). Hij hield het bij van 1573 tot 1614 en het was kennelijk voor privégebruik bestemd. Op fol. 1r staat zijn motto ‘Adversa probat virum’, ‘In tegenspoed vroom’.

Belang voor dodengedachtenis en herdenkingspraktijken

Het kasboekje is van belang, niet alleen omdat het een inzicht geeft in het leven en werk van deze Jansheer, maar ook omdat hij het overlijden van medebroeders en anderen aantekende.

Het memorieregister, bron voor de dodengedachtenis bij uitstek

Er is van het Jans klooster een memorieregister bewaard, een van de belangrijkste bronnentypen voor een onderzoek naar de manier waarop de doden werden herdacht. In dit geval gaat het om een geschrift dat veel informatie verschaft, maar ook veel vragen oproept.

Algemeen

De term ‘memorieregister’ werd in de middeleeuwen gebruikt voor allerlei overzichten die een functie hadden in de dodengedachtenis. Het kon bijvoorbeeld gaan om

- grafboeken, ofwel van de eigenaren van de grafplaatsen, ofwel van wie waar begraven lag
- overzichten van de schenkingen die werden gedaan, en
- overzichten, vrijwel steeds in kalendervorm, van voor wie, wanneer memoriendiensten gehouden moesten worden.

Uit de verschillende typen memorieregisters blijkt dat bijvoorbeeld de schenkingsboeken meer een functie hadden in de kloosteradministratie en dat andere gebruikt werden in de kerk, zodat men bijvoorbeeld kon zien wanneer de memoriendiensten verricht moesten worden. Maar men hield zich in de middeleeuwen lang niet altijd aan de keurige indelingen in soorten manuscripten die voor huidige onderzoekers zo handig zijn.²⁰ Het register van het Jans klooster is zo’n mengvorm zoals zal blijken.

Van de Haarlemse kloosters zijn registers of afschriften bewaard van het Begijnhof, Catharinaklooster, Dominicanenklooster, Jans klooster en het Michiels klooster. Ook van het Heilige Geesthuis bestaat nog een register. Ze hebben niet allemaal dezelfde

---

²⁰ Huyghebaert wees daar al op in de eerste systematische bespreking van memorieregisters, *Les documents nécrologiques* (1972), p. 33-37.

inhoud, maar zijn onder te brengen in een of meer van de drie bovengenoemde groepen.²¹

*Het register van het Jansklooster*²²

Het handschrift is in leer gebonden, met daarin het jaartal '1570' gedrukt. Het is geschreven in opdracht van Philips van Hogesteijn. Dit blijkt uit het titelblad waarop naast het ordewapen zijn persoonlijke wapen staat. Links, dit heet heraldisch rechts, staat het wapenschild van de Jansorde: in rood het rechte witte ordekrus met in het hartschildje in zwart het achtpuntige witte ordekrus. De Jansorde had namelijk twee ordekrusen, een recht kruis en een achtpuntig kruis, zie figuur 7. De acht punten verwijzen naar de acht zaligsprekingen ([Mat. 5:3-12](#)).²³

Rechts, heraldisch links en dus op de meest bescheiden plaats, is het wapen van Heer Philips afgebeeld. Onder de wapens staat 'Datum staet hier/wel in te Sien. Ghij heeren gepreesen'. Dit is een chronogram, waarvan de letters samen weer het jaartal 1570 vormen: **DatVM** staet **hIer VVeL In** te **sIen. GhII** heeren gepreesen. De vetgedrukte letters vormen, in de goede volgorde achter elkaar gezet, het jaartal **MDLVVVIII**, 1570 dus.²⁴

Er staan iets meer dan 1.300 namen in.²⁵ Alhoewel lang niet alle namen van sterfdata zijn voorzien, blijkt uit de herkenbare personen (zoals vorsten en commandeurs) dat er overledenen staan opgetekend vanaf de stichting van het klooster. Ook zijn er namen genoteerd van personen die in of na 1570 overleden zijn. Dit zijn vrijwel allemaal Jansheren uit het eigen klooster. Van hen werden de sterfdata bijna allemaal ingevuld op de plaats die ervoor was opengelaten. Hoe compleet het register is, valt niet te zeggen.

De plaats van een groot aantal graven wordt aangeduid via de vermelding van een nabijgelegen altaar, beeld, glasraam of een ander inrichtingsstuk in de kerk. Daarom weten we het een en ander van de inrichting van de kerk, ook al is daar geen boedel-

---

²¹ Van het Michielsklooster is alleen een afschrift met namen bewaard en van het Dominicanenklooster is een volledige fotokopie aanwezig in het Noord-Hollands Archief. De verblijfplaats van het register zelf is niet bekend. Zie voor beschrijvingen en verwijzingen naar scans van de registers de *Medieval Memoria Online* database: [text carrier ID 158](#) en [text carrier ID 180](#) (begijnhof); [text carrier ID 196](#) (Catharinaklooster); [text carrier ID 465](#) (Dominicanenklooster); [text carrier ID 187](#) (Jansklooster); [text carrier ID 194](#) (Michielsklooster); [text carrier ID 161](#) (Heilige Geesthuis) en [text carrier ID 159](#) (stoelenboek broederschap Heilig Kerstgilde in de Bavokerk).

²² Zie *Medieval Memoria Online*, [text carrier ID 187](#).

²³ Zie Wienand, 'Einführung. Johannes der Täufer, Patron des Ordens, Das Ordenskreuz' (1977).

²⁴ Met hartelijke dank aan Koen Goudriaan die dit raadsel oploste. M = 1000; D = 500; L = 50; V = 5 (3x) en I = 1 (5x).

²⁵ Er zijn wat namen die vaker dan één keer genoemd worden, maar dit zijn er niet veel.

inventaris van. De graven in het schip en de zijbeuk zijn echter voor een deel aangeduid als het 'zoveelste graf in de zoveelste regel'. Deze regels lopen qua nummering van achterin de kerk naar voren tot bij het koor: het gaat hoogstwaarschijnlijk om tien regels in het schip en zeven regels in de zijbeuk.²⁶

Figuur 7 – Titelpagina van het memorieregister van het Jans klooster. Bovenaan staat: 'Liber memorialiarum domus s. Joannis Hierosolimitani in Haerlem' [Memorieregister van het huis van de heilige Johannes van de Jeruzalembroeders in Haarlem], 1570 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

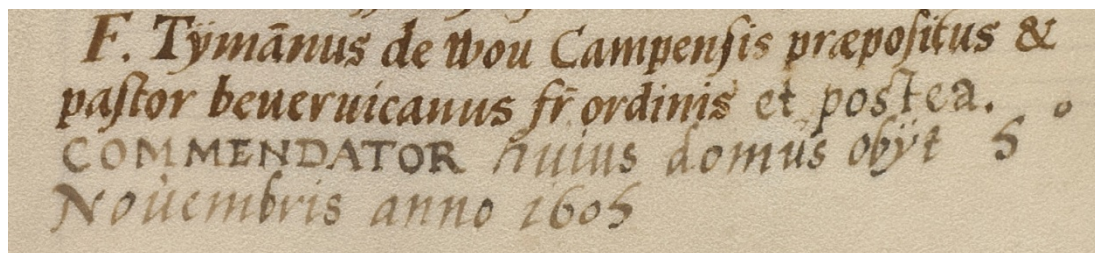
De indeling in regels maakt het in een aantal gevallen mogelijk om te zien of leden van een familie bij elkaar liggen, ook al worden ze verspreid door het memorieregister van 1570 vermeld. Zo weten we bijvoorbeeld dat leden van de familie Kies in enkele graven naast elkaar lagen, in de vierde regel, zie over deze familie ook de katern *Casussen bij gedenken*.²⁷

²⁶ We gaan er daarbij van uit dat de 'laatste regel' in het schip, memorieregister 1570, fol. 49r de tiende regel is, want anders zou er slechts één graf in de elfde regel worden genoemd.

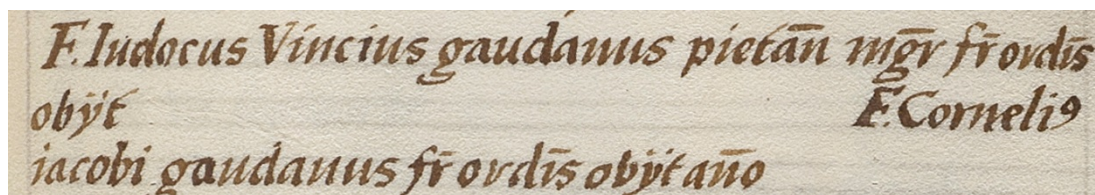
²⁷ Memorieregister 1570, fol. 42r, 15v en 20v.

De inhoud

Het register werd in het Jansklooster waarschijnlijk ook met ‘begraafregister’ aangeduid. Een aanwijzing daarvoor vinden we in een concept van een akte die waarschijnlijk na 1605 werd opgesteld en waarin de twee overgebleven kloosterlingen verklaren dat hun nieuwste begraafregister (door een niet vermelde oorzaak) is verdwenen. Nu kan er natuurlijk ook een niet meer bekend begraafregister zijn geweest dat verdween, maar waarschijnlijk is dat niet. In het register van 1570 staat namelijk voor de in 1605 overleden commandeur Timan van Wou nog wel de sterfdatum ingevuld, maar voor zijn opvolger Cornelis Jacobsz. van der Goude (+1615) niet.²⁸

Figuur 8 – Detail van folio 23v (april) met de overlijdensdatum van Timan van Wou, memorieregister 1570 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Figuur 9 – Detail van fol. 64r (november) met de namen van twee kloosterlingen, Joost (Claasz.) Vinck van Gouda en Cornelis Jacobsz. van der Goude. Bij beide is de ruimte voor hun sterfdatum niet ingevuld. Heer Joost wordt op fol. 37r (juli) echter nog een keer genoemd, dan wel mét zijn sterfdatum (1599), memorieregister 1570 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Het memorieregister roept tal van vragen op: hoe is de informatie bij elkaar gebracht, waarom deze inhoud en opzet, en wat was de functie van het register? We zullen ze hier kort bespreken.

Gebruik van een ouder register

De aantekeningen zijn waarschijnlijk overgenomen uit één of meer oudere registers. Hiervoor zijn drie aanwijzingen.

²⁸ Zie Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 109, noot 4 en p. 418, noot 479. Dat de sterfdatum van commandeur Andries van Souwen (+1625) ontbreekt, is een ander geval. Hij was de laatste kloosterling en niemand had er nog belang bij het register bij te houden. Over de latere lotgevallen van het memorieregister, zie Cerutti, *Van Commanderij tot Archief* (2007), p. 275-278. Cerutti vermoedt dat het memorieregister in 1625 is overgedragen aan de stad, maar hij vermeldt ook dat het in 1882 in het bezit was van Jacobus Koning, een Amsterdamse rechtbankgriffier en boekverzamelaar. Dit roept vragen op, want indien het grafboek enige tijd onvindbaar was en Cerutti gelijk heeft, dan moet het register vóór 1625 weer in het bezit van het klooster zijn geweest, daarna verkocht zijn door de stad en vervolgens weer in het bezit van het Haarlemse archief zijn gekomen.

Bovenaan elke bladzijde staan de maanden van het jaar. Het gaat om verschillende aantallen bladzijden per maand, bijvoorbeeld dertien voor januari en februari, negen voor maart en april, zes voor mei en zeven voor juni. Het vreemde is echter dat de dagen van de maanden niet staan aangegeven, terwijl het gebruikelijk is dat in registers met kalenders per dag staat vermeld wie die dag herdacht moesten worden, zoals in het memorieregister van Catharinaklooster in Haarlem.²⁹

Er is, ten tweede, ook een oud kolommenwijzertje ingebonden in het manuscript. Zo'n wijzertje was een hulpmiddel voor gebruikers van kalenders om de juiste datum te berekenen voor de dagen. Dat dit nodig was, blijkt nog steeds. Eén voorbeeld is Pasen: dit feest valt altijd op zondag en maandag, ergens in maart of april, maar niet steeds in hetzelfde weekend. Nu kunnen we elk jaar voor een paar euro een nieuwe kalender kopen of een app gebruiken, en dan hebben we de juiste data bij de dagen. In de middeleeuwen zou dan elk jaar opnieuw een hele kalender overgeschreven moeten worden, dus koos men een andere oplossing: kolommen en een wijzertje.³⁰

Het wijzertje diende waarschijnlijk in het nieuwe register als bladwijzer. Zijn oude functie kon het niet meer vervullen, omdat er geen dagen voor de maanden zijn aangegeven.

Figuur 10 – Oud kolommenwijzertje ingebonden in het memorieregister van 1570 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Een derde aanwijzing dat (een deel van) de aantekeningen uit één of meer oudere registers zijn overgenomen is te vinden op fol. 67v, één van de pagina's van de maand december. Daar staat tussen de namen van de overledenen in het midden van

²⁹ Zie *Medieval Memoria Online* database: [text carrier ID 196](#).

³⁰ Zie ook de katern *Feesten en gedenken in augustus*.

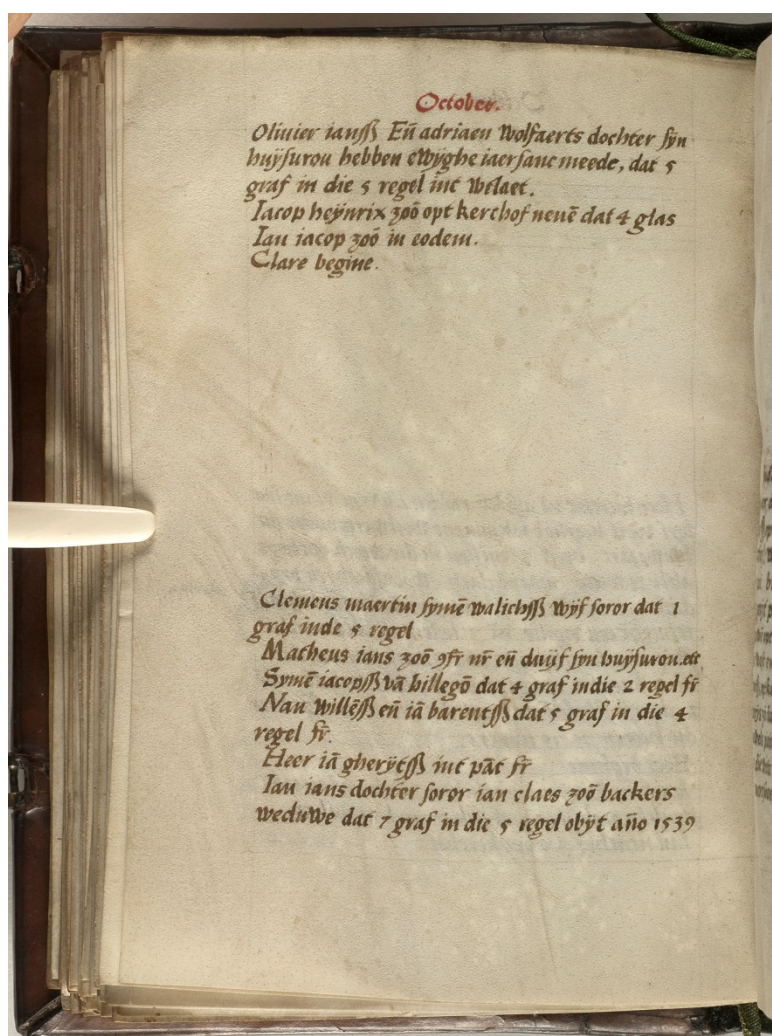

een verder lege regel: 'Thome apostoli'. Inderdaad is het feest van de apostel Thomas op 21 december. Dit wekt de indruk dat de schrijver per vergissing de feestdag van de gekopieerde kalender overnam, terwijl dat niet de bedoeling was.

Er kunnen dus een of meer oudere registers zijn gebruikt.

Waarom deze opzet?

We noemden al de indeling in maanden, zonder onderverdeling in dagen, maar er is nog iets merkwaardigs. De bladzijden zijn niet volgeschreven. Er staan groepjes aanduidingen met namen van overledenen bij elkaar, sommige bovenaan op een verder lege bladzijde, andere boven- en onderaan op een bladzijde of er staan vermeldingen midden op een verder lege bladzijde. In de meeste gevallen is er geen samenhang in de groepjes te vinden.

Figuur 11 – Een van de vele bladzijden waarin delen van de pagina open zijn gelaten. Memorieregister van 1570, fol. 56v – Noord-Hollands Archief, Haarlem. Het vouwbeentje links wordt gebruikt bij het fotograferen van manuscripten die niet meer volledig geopend kunnen worden vanwege een te grote kans op beschadiging.

Soms worden meerdere leden van een familie samen genoemd. Dit is opvallend, want in het register worden wel regelmatig familieleden vermeld met hetzelfde graf

of hetzelfde groepje graven, maar die vermeldingen staan op verschillende bladzijden. Als het register alleen een grafboek zou zijn dan zou je, zeker voor een later samengesteld grafboek, toch verwachten dat alles meer per grafplaats geordend zou zijn. Dus iedereen die in één graf of groepje graven lag, bij elkaar vermeld. Of was dat te veel werk voor dit grafboek?

Waarom voor deze – voor ons verwarrende – opzet is gekozen, is niet duidelijk. Als men een ordening per maand had willen aanhouden, had men ook achteraan elke maand een aantal pagina's leeg kunnen houden.

De hier afgebeelde bladzijde toont ook dat het register geen vaste volgorde had wat betreft de grafplaatsen: er worden door elkaar plaatsen genoemd in de kerk, op het kerkhof, in het pand.

De functie van het memorieregister

Er is nog meer. Bovenaan op de afgebeelde bladzijde staat voor een echtpaar niet alleen de plaats vermeld, maar ook dat zij een 'eeuwige jaarzang' (een jaargetijde) hebben. Dit soort vermeldingen van memoriediensten op een vaste dag in het jaar komt niet heel vaak voor in het register, maar het toont wel dat men zich ook in dit geval niet aan een opzet met één type informatie hield.

De vermeldingen kunnen in twee groepen worden gedeeld. Ten eerste zijn er vermeldingen van namen samen met het graf waar de overledenen begraven lagen en ten tweede zijn er vermeldingen van alleen namen van overledenen. Bij deze laatste groep gaat het kennelijk om overledenen die niet begraven werden in het klooster. In beide groepen worden regelmatig de status of functie van de personen genoemd. Dat loopt van 'huishoudster van het klooster', tot 'commandeur van het klooster' tot 'graaf van Holland'. Het jaar van overlijden staat er lang niet altijd bij. Het deed er ook niet toe, want een memorieregister moest tot het Laatste Oordeel gebruikt worden, zie de katern *Zondeval en verlossing* over het Laatste Oordeel.³¹

En verder, we zeiden het al, worden her en der in het register de memoriediensten vermeld die gehouden moesten worden. Op de laatste bladzijde (fol. 72r, later aangekend) staan echter namen van personen, voor wie we van de meeste hebben kunnen vaststellen dat er memoriediensten voor hun gehouden moesten worden. Merkwaardigerwijs staan die diensten echter niet altijd bij hun naam elders in het register. Ze komen bijvoorbeeld voor in de commandeursrekeningen waarin de betalingen staan voor de priesters en hun assistenten die de diensten verrichtten (zie figuur 1).

---

³¹ Registers werden soms zo vol dat ze onoverzichtelijk en niet meer bruikbaar waren, en een nieuw register moest worden gemaakt, zie Van Bueren, 'Gebruik en functie van memorieboeken' (2006), p. 20-24. Mogelijk was dat hier ook het geval, maar dan blijf je je afvragen waarom het register deze opzet had.

Het ontbreken van grafplaatsen bij de namen zou erop kunnen wijzen dat voor deze personen ofwel een jaargetijde gevierd moest worden (ook al werden ze elders begraven) ofwel dat tenminste hun naam ter memorie genoemd moest worden tijdens een gewone liturgieviering. Dat roept weer de vraag op naar de dag waarop dat moest gebeuren. Want de maanden staan wel vermeld, maar niet de dagen. Was er toch nog een ander memorieregister met de diensten? En hoe zat het met de mensen die begraven lagen in het klooster? Moest er voor al die mensen ook een jaarlijkse memoriendienst worden gehouden? Waarom staat dat er dan bij sommigen uitdrukkelijk aangegeven en bij anderen niet?

Een sluitende verklaring kunnen we niet geven. Wilde Philips van Hogesteijn een voorlopig en handzaam boekje hebben met de namen van de gemeenschap van de levenden en de doden van zijn klooster.³² Het bijhouden van de namen van deze gemeenschap moet voor hem als fervent katholiek belangrijk zijn geweest. Met de band meegerekend meet het boekje circa 18 x 13 x 3,2 cm, klein genoeg om in een zak of tas te steken.³³ Was men van plan een groter register te maken met meer informatie en is het daarvan niet meer gekomen?

Op een deel van de vragen wordt nader ingegaan op andere plaatsen in deze website. Hier hebben we slechts het ingewikkelde willen schetsen van deze belangrijke bron.

De boedelinventarissen van het Jansklooster zelf

Nog een problematisch bronnentype

Boedelinventarissen zijn hoe dan ook een fantastische bron voor wie onderzoek doet naar de inrichting van middeleeuwse huizen en instellingen. Tegelijkertijd zijn ze problematisch omdat de opsteller en gebruiker van de inventarissen genoeg had aan een summiere omschrijving. Een onderzoeker eeuwen later heeft de oorspronkelijke inrichting nooit gezien en veel objecten zijn verloren of verspreid geraakt, vaak letterlijk over de hele wereld. Dat maakt het krijgen van een compleet beeld en het identificeren van de objecten lastig.³⁴

Uit de vijftiende eeuw is maar één boedellijst bewaard gebleven. Deze werd opge maakt toen Eghen Graat in 1433 het pastoraat van Hazerswoude op zich nam. De overname van dergelijke functies was bij uitstek een reden voor het opmaken van een nieuwe inventaris, ook weer om controle mogelijk te maken.

---

³² Zie de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Gedenken van kloosterlingen en leken: Gedenken als tegenprestatie*, en de katern *Casussen bij gedenken*.

³³ Respectievelijk hoogte, breedte en dikte. Het beschreven binnenwerk (perkament) is circa 17 x 12 x 2,5 cm.

³⁴ Over de inventarissen en achtergronden van hun opzet, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 116-159 en voor de transcripties van deze lijsten, p. 490-569.

De lijst staat in het cartularium. Vooral daarom is het vreemd dat andere vroege inventarissen ontbreken: het cartularium bevat immers documenten vanaf de stichting van het klooster tot in het jaar 1529, en de kloosterlingen waren zoals al gezegd verplicht goede overzichten van hun bezit te maken, inclusief het roerend goed.³⁵

Voornamelijk bewaard uit de tijden van de Opstand

Alle andere inventarissen stammen uit de moeilijke tijden in de tweede helft van de zestiende en het eerste kwart van de zeventiende eeuw. De eerste inventarissen zijn van de pastorieën. Voor een bespreking daarvan verwijzen we naar de publicaties van Gonnet over de vier parochies waarover het Jans klooster zeggenschap had en waar steeds een Haarlemse Jansheer de pastoor was. Sommige van de goederen uit de pastorieën zijn zeker of mogelijk naar het Haarlemse klooster overgebracht, maar hierover valt zonder nader onderzoek weinig te zeggen.³⁶

Van het klooster zelf zijn zeven inventarissen bekend. Een lijst van het kleinere huisraad zoals potten en pannen, tafellinnen, en zitkussens stamt waarschijnlijk uit circa 1570. Een deel van deze spullen komt niet voor in de grotere inventaris van 1572. In dit laatstgenoemde overzicht wordt per kamer het meubilair, de kunstwerken, en waar van toepassing het beddengoed, tafellinnen en eet- en keukengerei beschreven. De kerk en daarbij behorende vertrekken komen niet aan bod.

Er zijn drie lijsten van 1573. De eerste geeft een treurig beeld van wat er gevonden werd nadat de Spanjaarden de stad hadden ingenomen en de geuzen hadden verjaagd. Het klooster was deels verwoest en veel van de inrichting was kapotgeslagen. De tweede inventaris van 1573 bevat een overzicht van vooral schilderijen die naar Utrecht werden vervoerd. In de derde lijst uit dit jaar wordt beschreven wat er aanwezig was in het tijdelijke verblijf dat het stadsbestuur aan de broeders in bruikleen gaf tot het klooster weer opgebouwd zou zijn. Ze kregen de beschikking over de Doelen en de Gangolfskerk.³⁷

---

³⁵ Er zijn tal van bepalingen die boedelinventarissen betreffen, zie de Statuten van 1576 in De Vertot, *Histoire des chevaliers hospitaliers* (1732), deel 4, onder andere p. 92-93 (over de inboedel van de kerk) en p. 95 over de boedel van het hospitaal (de infirmerie of het gasthuis) (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5495864p/f347.image.r>). Van beide zijn geen inventarissen bekend van het Jans klooster, ook al is het opmaken ervan wel vermeld als verplichting in het *Formulare* van het Jans klooster, zie De Visser, *Lo Statuto della commenda di Haarlem* (1939), resp. p. 49 en p. 43 en idem, p. 101 (over het opmaken van inventarissen van nalatenschappen).

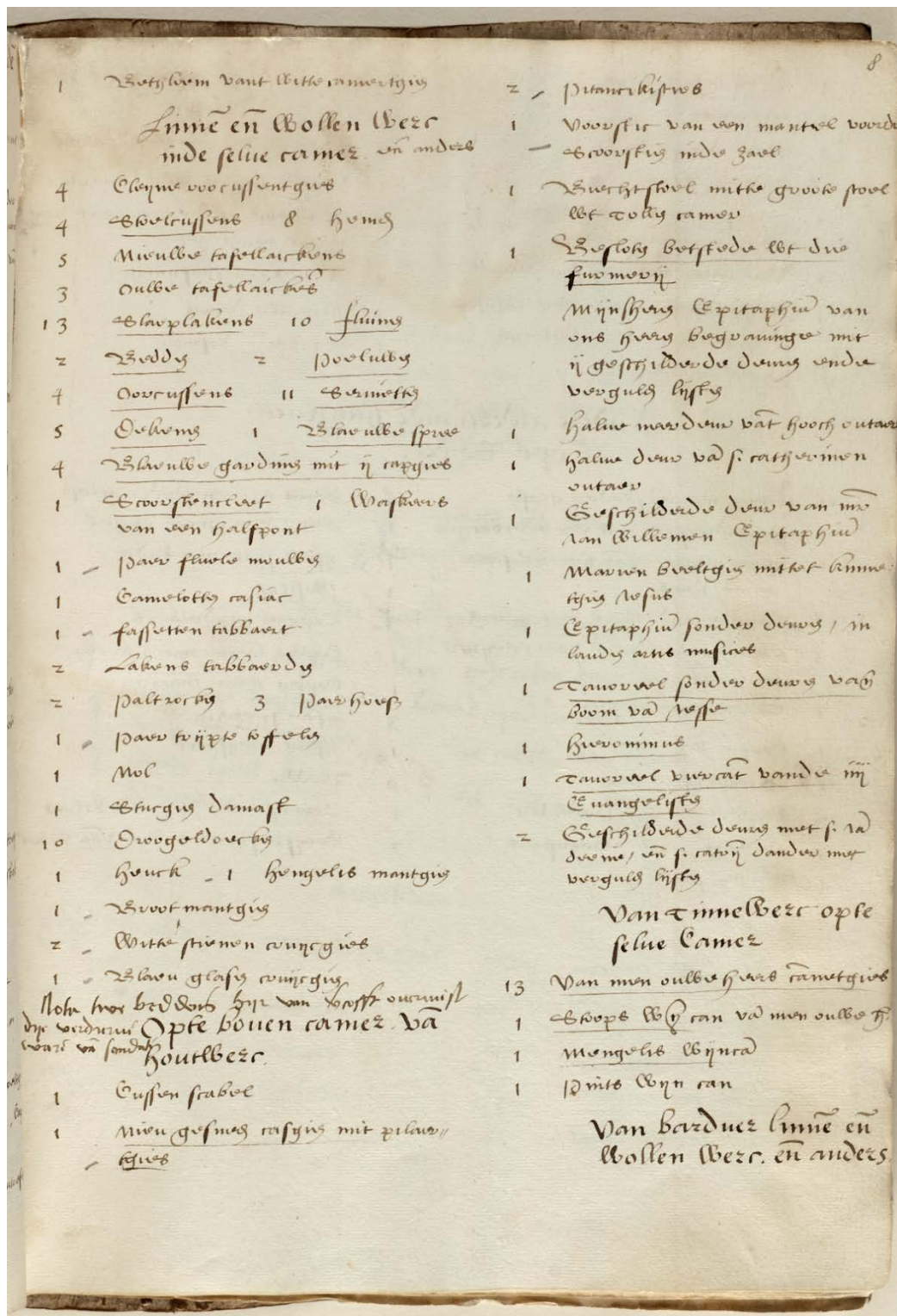
³⁶ Zie Gonnet, 'Vier parochiën' ((1876-1879 en 1881) voor 1433: huisraad Hazerswoude; 1568: huisraad Hazerswoude; 1553: huisraad Heemskerk; 1570: huisraad Beverwijk; 1590: huisraad Beverwijk.

³⁷ Bij de afbeelding van deze inventaris: zie voor de genoemde afbeeldingen de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Gedenken in de praktijk*: Heiligen en Kloosterlingen en leken.

Figuur 13 – Bladzijde uit de boedelinventaris van 1573, opgemaakt tijdens het verblijf van de kloosterlingen in de Adriaansdoelen. Er worden (resten van) memorievoorstellungen genoemd, waaronder de Graflegging met de familie Van Hogesteijn en een luik van de memorievoorstelling van Jan Willem Jansz., fol. 8r, 1572 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Boedel in veiligheid gebracht vanwege de Spanjaarden

De zojuist genoemde tweede inventaris uit 1573 is interessant omdat daaruit blijkt dat de kloosterlingen ook te vrezen hadden van de Spaanse soldaten nadat deze in

juli 1573 de stad hadden ingenomen. Kennelijk hadden deze begrepen dat er in Haarlem interessante kunstwerken aanwezig waren. Ze werden geroofd en naar Spanje vervoerd.

Philips van Hogesteijn refereert aan de diefstal door de Spanjaarden in de commandeursrekeningen en liet in oktober 1573 de 'goede schilderijen' zoals hij ze noemt, naar Utrecht verschepen. De Spaanse soldaat die toezicht moest houden op de vertrekkende schepen werd omgekocht, zodat hij het schip niet zou inspecteren. Er staan ook memorieschilderijen in de lijst van kunstwerken die de Jansheren wisten te redden.

Er werden twee lijsten van deze goederen gemaakt, één bevindt zich in het handschrift samen met de inventarissen van 1572, 1573 en 1580. De tweede staat op een los stuk papier en is geschreven in het lastig leesbare handschrift van Heer Philips zelf. Kennelijk wilde hij een lijst hebben die hij makkelijk bij zich kon houden. Het papier was in vieren gevouwen.

Inventarissen van 1580 en 1606

De inventaris van 1580 beschrijft wat er over is nadat de Doelen en de Gangolfskerk door de stadsbrand (1576) getroffen waren en de Jansheren verhuisd waren naar een woning in de Smeestraat.

De inventaris van 1606 mag beslist bijzonder worden genoemd. Het grootste deel bestaat uit beschrijvingen van het onroerend goed van het Jansklooster in heel Holland en Zeeland. Daarachter zit echter een lijst van schilderijen die vrijwel identiek is aan de lijst van de kunstwerken die in 1573 naar Utrecht werden gebracht.

Van de kerk is geen volledige inventaris bekend, maar de visitatieverslagen, de vermeldingen in het memorieregister van 1570, de commandeursrekeningen en de boedelinventarissen vanaf 1573, geven toch enige informatie.

Belang voor dodengedachtenis en herdenkingspraktijken

De lijsten bevatten behalve religieuze kunstwerken met God en de heiligen ook flink wat memorievoorstellungen, bedoeld om de afgebeelde personen te gedenken.

Bij sommige, vooral die uit 1573 staat vermeld dat ze kapot zijn gemaakt of er worden alleen maar delen genoemd, bijvoorbeeld een luik van een drieluik. Kennelijk wilde men die toch bewaren. Datzelfde geldt voor een aantal kussens.

Van sommige wordt vermeld dat er een wapenschild op stond, andere worden gewoon 'stoelkussens' genoemd. Ook dat zijn waarschijnlijk de (deels) overgebleven kussens waarvan in de inventaris van 1572 wordt vermeld dat ze het wapenschild droegen van sommige kloosterlingen, met name de commandeurs.³⁸ Ze zullen onge-

---

³⁸ Vergelijk in Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1999), de inventarissen van 1572 (p. 491-505), van 1573 van de goederen in de Adriaansdoelen (p. 512-516) en van 1580 (p. 516-522).

twijfeld zijn bewaard om makkelijker te kunnen zitten, maar het waren ook herinneringen aan vroegere collega-kloosterlingen. Het doet denken aan de banken die de laatste tijd onder andere in parken worden geplaatst met op een bordje de naam van de schenker, ook ter herinnering.

De boedelinventarissen zijn om verschillende redenen belangrijk voor een onderzoek naar memorie- en herinneringspraktijken en worden daarom vaak genoemd in deze website. Ze vermelden de kunstwerken die een functie hadden in deze praktijken, maar ze bieden ook zicht op de totale inrichting van de vertrekken. Juist die samenhang tussen portretten, religieuze kunstwerken, en zelfs de talrijke stoelkussens met wapenschilden van commandeurs toont waaraan de kloosterlingen herinnerd werden en herinnerd wilden worden.³⁹

Figuur 14 – Een van de naar Utrecht vervoerde schilderijen was de Maria Magdalena van Jan van Scorel. Het was in 1606 weer in het (heropgebouwde) klooster. In 1625 kwam het in handen van de stad, maar het werd in 1804, samen met nog vier schilderijen, verkocht aan het Rijk, circa 1527 – [Rijksmuseum, Amsterdam](#).

---

³⁹ Zie de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *Gedenken in de praktijk*: Politiek.

De inventarissen opgemaakt namens het stadsbestuur

De inventaris van 1606 werd eigenlijk opgemaakt in opdracht van het stadsbestuur. Daarna kregen de afgevaardigden van de stad inzage in het document. Vervolgens werd het overzicht met andere belangrijke stukken weggesloten in een kist. Deze mocht niet geopend worden tot de laatste kloosterling gestorven zou zijn, zo werd door de twee overgebleven kloosterlingen bedongen.

De inventarissen vanaf 1625 werden gemaakt nadat Andries van Souwen, de laatste kloosterling en commandeur, was overleden, en het stadsbestuur de goederen in beslag nam. De grootste inventaris is die waarin een beschrijving van vertrek tot vertrek werd gemaakt, met alles wat er te vinden was, van busjes met los geld tot grote meubelstukken. Daarachter volgen enkele aanvullingen. Ook zijn er verschillende lijsten die betrekking hebben op de overdracht van een deel van de goederen aan de erfgenamen. Ze bevatten onder andere portretten van Jansheren, waaronder die van de laatste twee commandeurs.

Dan zijn er nog twee lijsten van schilderijen en andere kunstwerken met bedragen erachter. Van de grootste lijst weten we dat de vermelde kunstwerken in 1628 werden verkocht. Het zijn vooral voorstellingen die een protestantse stad niet in haar bezit kon houden, zoals kruisigingsvoorstellingen en voorstellingen van heiligen.

Belang voor dodengedachtenis en herdenkingspraktijken

Van de inventarissen vanaf 1625 zijn de beschrijvingen van de kunstwerken globaal. Memorievoorstellingen worden niet meer herkenbaar aangeduid en zijn niet meer in Haarlem aanwezig. Dat blijkt uit latere boedelinventarissen van het Prinsenhof en het stadhuis en uit het huidige bezit van het Frans Hals Museum. Een uitzondering is de portretreeks van de commandeurs van het Jans klooster. Kennelijk vond men dat de portretten van de leiders van een zo belangrijk klooster niet zo maar weggedaan konden worden.⁴⁰

Sommige van de religieuze voorstellingen kregen een heel ander type herinneringsfunctie. Het schilderij zou in het Prinsenhof geplaatst worden tussen andere herinneringen voor de 'stad met de beste schilders van het ganse Nederland'.⁴¹ Een daarvan

---

⁴⁰ Portretten van belangrijke personen of delen van memorievoorstellingen zonder de religieuze voorstelling werden vaker bewaard om het belang van een stad of een kerk in het verleden duidelijk te maken, zie bijvoorbeeld Van Bueren, 'Gebeeldhouwde nagedachtenis' (2013), p. 38, voor het nog steeds in de protestantse Utrechtse Domkerk aanwezige grafmonument van bisschop Joris van Egmond (+1559).

⁴¹ Vergelijk in Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1999), de inventarissen van 1606 en daarna, p. 522-569. Voor een bespreking van de waarde die men hechtte aan de Haarlemse kunstenaars, ook uit de middeleeuwen, idem, p. 194-258 (de hoofdstukken over de katholieke voorstellingen en de protestantse religie, en over de kunstverzameling die de stad in het Prinsenhof aanlegde).

is de Doop in de Jordaan van Jan van Scorel. We komen verderop in deze katern nog terug op de Doop in de Jordaan.

Sommige van de stadsbestuurders zullen misschien met pijn in het hart in 1628 de twee schilderijen hebben laten verkopen die eens deel uitmaakten van het drieluik van het hoogaltaar van de kerk. Het zijn de Bewening van Christus en de Lotgevallen van de beenderen van Johannes de Doper, gemaakt door de schilder die werd beschouwd als de belangrijkste Haarlemse schilder van de middeleeuwen, Geertgen tot Sint Jans. Ze kwamen uiteindelijk terecht in het Kunsthistorisches Museum in Wenen.

Het boekenbezit van het klooster en de kloosterlingen

Wel en niet in het bezit van de stad

Van het boekenbezit van het Jans klooster en zijn inwoners zijn niet alleen verschillende lijsten, maar ook een fors aantal van de boeken zelf in Haarlem bewaard gebleven.

Dit laatste geldt niet voor de boeken die de laatste commandeur, Andries van Souwen, bezat. Uit zijn kasboekje blijkt dat hij veel boeken aankocht, maar hierop had de stad kennelijk geen recht.⁴² Ze gingen naar de erfgename van de kloosterling. De kloosterlingen hadden weliswaar de gelofte van armoede afgelegd, maar enig bezit was hen wel toegestaan en natuurlijk vonden de erfgenamen dat zij daar recht op hadden.

Van de boeken die tot het kloosterbezit werden gerekend, werd in 1625 een lijst samengesteld, de 'Cathalogus vanden boecken gecomen uytte Commandury van Sint Ian'. De indeling van deze inventaris, met meer dan 420 titels, is gemaakt op formaat en daarbinnen op onderwerp. Er zijn inmiddels circa 220 titels geïdentificeerd; ze bevinden zich in de afdeling Oude Boekerij en Bijzondere Collecties in het Noord-Hollands Archief te Haarlem.

Minstens 313 van de meer dan 420 boeken zijn (gezien de titels in de bewaarde catalogus) theologische werken en boeken die werden gebruikt in de liturgische diensten. Daarnaast bezat men ook filosofische, juridische, en letterkundige werken en boeken over muziek en de geneeskunst. Het gaat om geschreven (manuscripten) en gedrukte boeken.⁴³

Toch is ook een aanzienlijk aantal van de vermelde boeken verloren gegaan. Waar ze terecht zijn gekomen, is lang niet altijd vast te stellen. Het is wel opvallend dat zich

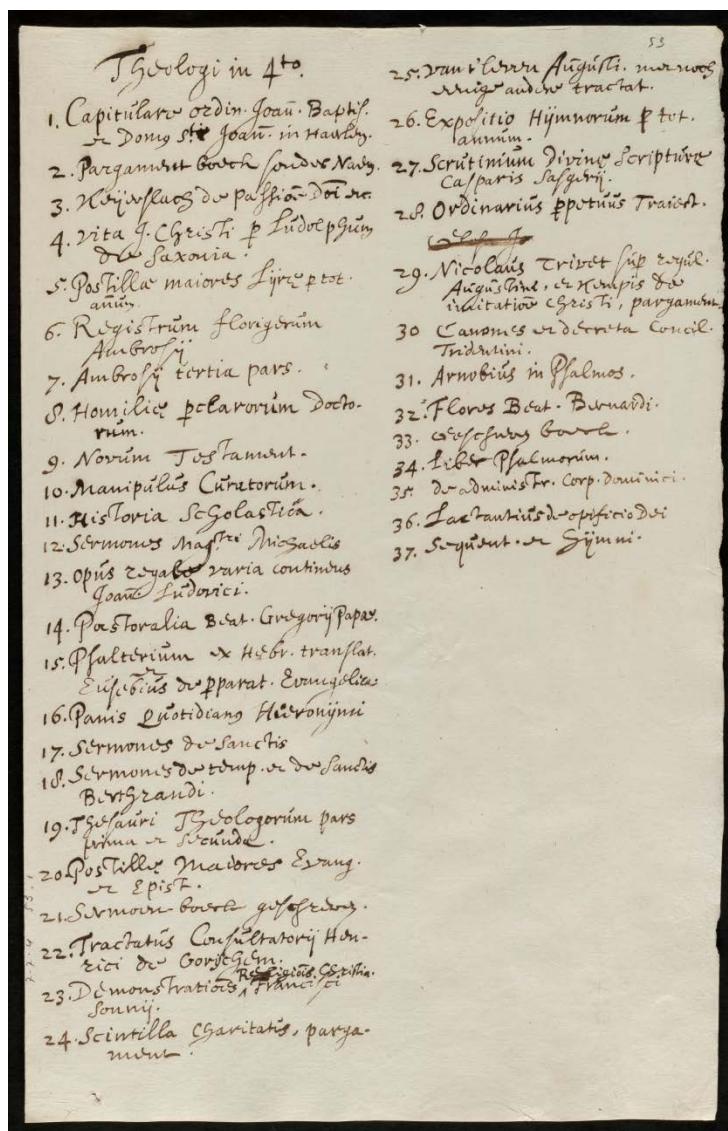
---

⁴² Kasboekje Andries van Souwen, fol. 34r-37r.

⁴³ Kort hierover Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 155-156. Zie Jaspers, *De blokboeken en incunabelen* (1988), p. 27-31 en via register van voormalige bezitters, p. 301 (commanderij van Sint Jan (?)) en Jaspers, *De zestiende eeuw in de Stadsbibliotheek Haarlem* (1997), p. 30-36, 46-47 en het register op p. 330.

in Museum Catharijneconvent in Utrecht nogal wat boeken uit Haarlemse kloosters bevinden.⁴⁴ Een klein aantal komt zeker uit het Jans klooster, maar mogelijk zijn het er meer. Deze boeken kunnen al dan niet via de erfgenamen van Andries van Souwen in het bezit van één of meer rooms-katholieke staties zijn gekomen, en inmiddels in Museum Catharijneconvent zijn beland.⁴⁵

Figuur 15 – Een van de veertien bladzijden met titels van theologische boeken in quarto-formaat ('theologi in 4to, dit is 'quarto') uit de inventaris van 1625. In de linkerkolom staat bovenaan het *Capitulare* van het klooster. Dit geschrift met korte liturgische gebeden stamt uit circa 1400 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

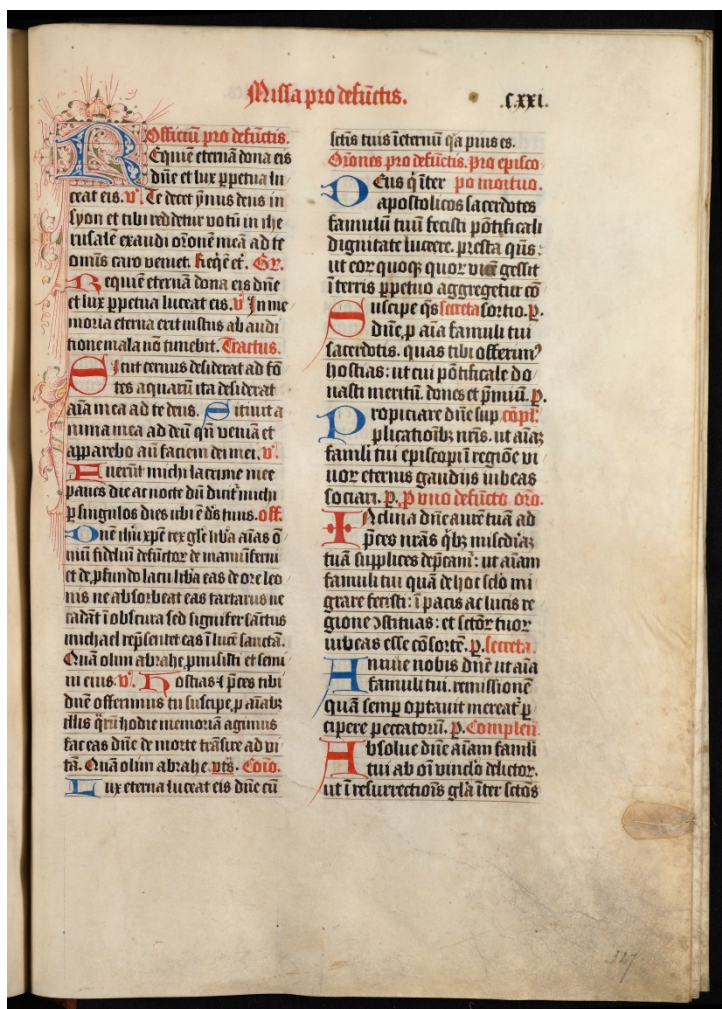
⁴⁴ Dit museum is in 1979 ontstaan uit onder andere het Bisschoppelijk Museum Haarlem en het Aartsbisschoppelijk Museum in Utrecht. Zie de voorlopige lijst van boeken uit Haarlem, Wüstefeld, *Boeken van de Grote of Sint Bavokerk* (1989), p. 119-130.

⁴⁵ Staties zijn min of meer clandestiene rooms-katholieke kerken van na de Reformatie, zie over de ontwikkeling daarvan in Haarlem, Spaans, *Haarlem na de Reformatie* (1989), p. 93, 95-97. Zie over het boekenbezit en de boekproductie in andere Haarlemse kloosters de katern *Haarlemse kloosters nader bekeken*.

Het klooster had een eigen bibliotheek. Dit blijkt uit de commandeursrekeningen (okt. 1571-1574) waarin een aantal posten staan die een opknopbeurt van de bibliotheek betreffen. Ook is er een deel van een wandcatalogus gevonden. Dergelijke catalogi hingen aan de muur in de bibliotheek en gaven overzichten van de aanwezige boeken en de plaats waar deze zich bevonden.⁴⁶

Belang voor memorie- en herdenkingspraktijken

Voor herdenkingen bieden de kalenders in de liturgische boeken, vijf in totaal, waardevolle informatie, zie de katern *Feesten en gedenken in augustus*. Ze tonen welke feesten belangrijk waren in het Jans klooster en de orde, met andere woorden hoe plechtig ze gevierd moesten worden. Vanzelfsprekend werden bijvoorbeeld de feesten van Johannes de Doper, de patroonheilige van het klooster en van de orde, zeer plechtig gevierd.

Figuur 16 – Bladzijde met het begin van de mis voor de overledenen, fol. 121r, uit het missaal van circa 1511 – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

⁴⁶ In februari 1572 werden de boeken naar de slaapzaal van de broeders gedragen; de maand daarop werd het 'grote glas op den biblioteek' hersteld voor vier schelling, idem, resp. fol. 6v, 7r. Verder staat er: 'Om schoon pappier den Libri [bibliotheek] mede te pingeren iii schelling', maart 1572, fol. 7v. Wat in dit geval met 'pingeren' bedoeld wordt, is niet duidelijk (gewoonlijk staat het voor 'schilderen'). Voor de wandcatalogus zie Obbema, 'Een spoor van een wandcatalogus' (1989).

Verder zijn de boeken met een liturgische functie belangrijk omdat ze de gebeden en gezangen voor de heilige missen, begrafenisdiensten, memoriediensten en andere liturgische plechtigheden bevatten. Bekend zijn nog drie [missalen](#) (boeken voor de heilige mis⁴⁷) en een *Capitulare* (een overzicht van de 'perikopen', dus van de delen van de bijbel die werden gebruikt voor de liturgie⁴⁸) en twee [antifonaria](#) (met de gezangen waarbij de voorzanger en de andere zangers elkaar afwisselen tijdens de mis en de getijdengebeden). Het *Formulare* bevat voorschriften voor de gang van zaken in het klooster in het algemeen, maar ook aanwijzingen voor de liturgische vieringen.⁴⁹

Een belangrijk terzijde. De boeken van klok en graf uit de Bavokerk

Er is een belangrijke schriftelijk bron die niet van het Jans klooster was, maar van de parochiekerk van Sint-Bavo. Het gaat om de rekeningen van de kerkmeesters. Daarin werden de betalingen opgetekend voor de graven in de Bavokerk zelf, maar ook voor het begraven van overledenen in kloosters. Een interessant deel hiervan wordt aangeduid met de 'boeken van klok en graf'.

Het Jans klooster was, als deel van de Jansorde, vrijgesteld van de betalingsverplichting aan de parochiekerk voor begravenissen in het klooster, maar men kon, net als iedereen, tegen betaling de klokken laten luiden voor een overledene en dat gebeurde ook, zie de katern *Casussen bij gedenken*.

De rekeningen van de kerkmeesters zijn echter niet compleet. Ze bestaan, met soms grote lacunes, voor de periode van [1400 /01 tot 1547/48](#).

Kloosterterrein, kloostergebouwen en kerk, en de inrichtingsstukken

Gebouw en terrein. Ander gebruik na 1625

Voor de overige materiële resten geldt zeker zo sterk als wat ook voor de andere bronnen geldt: wat we nu zien is niet hetzelfde als wat we kort na de bouw en vervaardiging gezien zouden hebben. Van veel tekstbronnen zijn bladzijden of de omslag verdwenen en er zijn kostbare miniaturen uit handschriften gesneden om ze als afzonderlijke kunstwerken te kunnen verkopen.

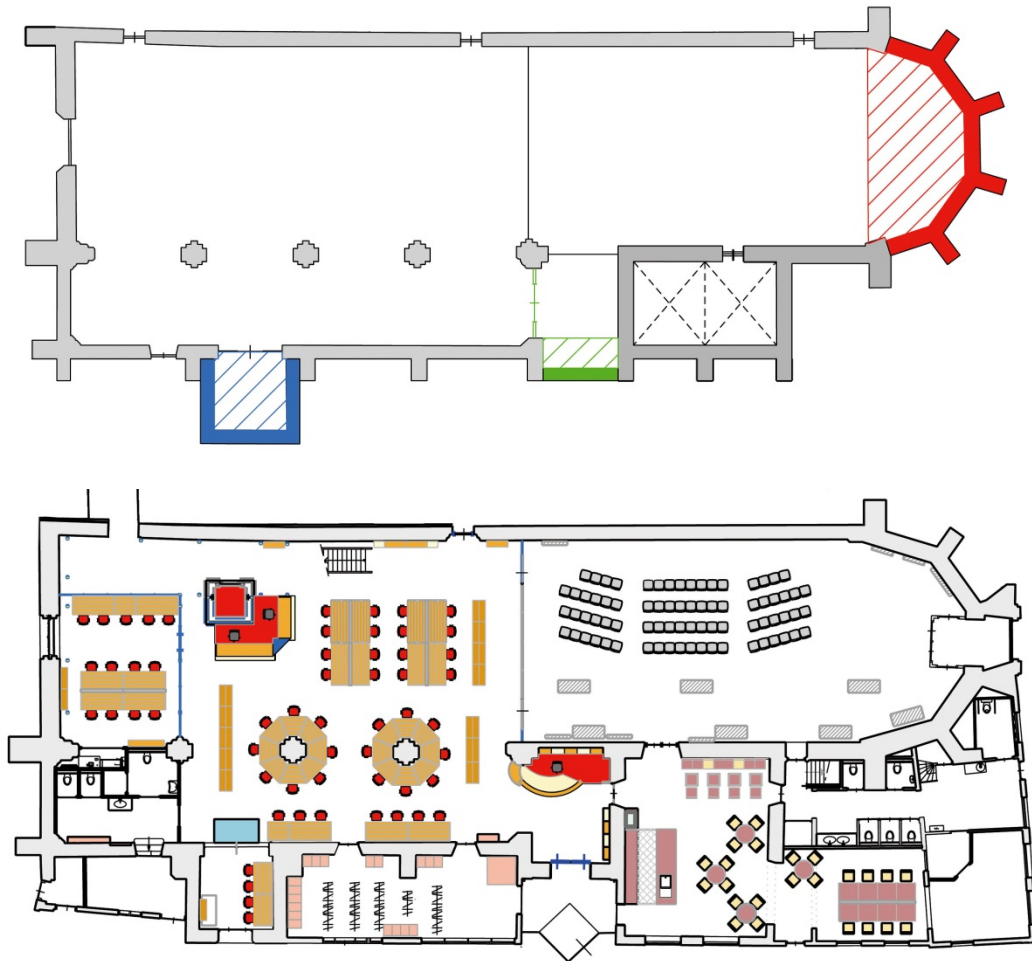
---

⁴⁷ Het missaal waaruit de afbeelding komt, is van circa 1511. Dit jaartal staat twee maal op fol. 8r (foliëring met potlood), zie ook Wüstefeld, *Boeken van de Grote of Sint Bavokerk* (1989), p. 17, noot 34 (met literatuurverwijzing). Cerutti noemt een [graduale](#) als afkomstig uit het Jans klooster, *Van Commanderie tot Archief* (2007), p. 249-257. Hij baseert dit op door hem aangetroffen heiligen. Deze werden echter algemeen vereerd. Ook Haarlem als huidige verblijfplaats is geen voldoende argument. Ook in de inventaris van de boeken van 1625 wordt geen graduale genoemd (zie ook [Het boekenbezit van het klooster](#)). De herkomst is daarom onbekend.

⁴⁸ Zie *Lexikon für Theologie und Kirche*, deel 8 (1999), kol. 33-34 (Elmar Nübold).

⁴⁹ Zie over de bibliotheek en voor korte besprekingen van een aantal van de boeken (handschriften) die (mogelijk) uit het Jans klooster of de bijbehorende parochies afkomstig zijn, Cerutti, *Van Commanderie tot Archief* (2007), p. 242-268 (met grote afbeeldingen).

Figuur 17 – De Janskerk, plattegrond van de situatie vóór 1628 en de situatie anno 2007, uit Cerutti, *Van Commanderie tot Archief* (2007), p. 430-431.

Net als akten kunnen ook kunstwerken ‘vervalsingen’ zijn geweest. Dit is echter een verwarrend woord: ze werden helemaal niet gemaakt om te doen alsof ze van een belangrijke kunstenaar waren en ze vervolgens voor veel geld te kunnen verkopen. Zo ging men pas in latere eeuwen denken. Voor die tijd wilde men er een ander doel mee bereiken. Zo liet staatspensionaris Johan van Oldenbarnevelt (†1619) een drieliuk vervaardigen met gelijknamige personen, die van adel waren, en die hij presenteerde alsof zij zijn voorouders waren (hetgeen ze niet waren). Hiermee probeerde hij zijn adellijke afkomst te tonen.⁵⁰

Gebouwen zoals de Haarlemse Janskerk waren om te gebruiken, en daarom werden ze verbouwd vanaf het moment dat ze klaar waren.⁵¹ De kerk werd in 1587 een gereformeerde kerk die kort na 1625 een hoofdingang kreeg waar eerst het hoogaltaar op

⁵⁰ Bok, ‘Laying claims to nobility’ (1996), p. 209-210; Van Bueren, *Leven na de dood* (1999), p. 261-262.

⁵¹ Zie voor een uitgebreide bespreking met veel foto’s van de verschillende functies die het klooster en de kerk kregen na de Reformatie, Cerutti, *Van Commanderie tot Archief* (2007), p. 284-402.

het hoogkoor had gestaan. Delen van de gebouwen werden verkocht aan particulieren, er werd een kostschool gevestigd, en een weeshuis en een diaconiehuus voor de armenzorg. Dat deel werd tot de huidige Janskliniek verbouwd.

Het Gemeentearchief Haarlem verhuisde van het stadhuis naar de kerk en enkele daarbij behorende vertrekken. In de kerk werden enorme bunkers (kluizen) gebouwd om de archiefstukken veilig te kunnen bewaren. Deze zijn bij de verbouwing in 2003 weer gesloopt. In 2005 is door een fusie het Noord-Hollands Archief ontstaan.

Belang voor memorie- en herdenkingspraktijken

Voor het kloosterterrein en de kerk zelf kunnen we wat betreft hun belang voor herinneren en gedenken, kort zijn. Vanzelfsprekend zijn de kerk en het voormalige zuidelijke kerkhof (waar nu de ingang van het archief is) concrete herinneringen aan het Jans klooster. Ze zijn echter meer een 'plaats van herinnering' in het algemeen geworden. Wel zijn er weer enkele schilderijen en een grafzerk in de kerk geplaatst die verwijzen naar de gedachtenis van God, de heiligen en de in de kerk begravenen van vóór de Reformatie.

Kunstwerken met een herinneringsfunctie

Van de kunstwerken uit het Jans klooster is in verhouding tot andere kloosters nog veel bekend, niet alleen vanwege hun vermeldingen in de schriftelijke bronnen, maar ook door de bewaarde kunstwerken zelf. Van een aantal is zeker dat ze uit het klooster afkomstig zijn, voor een ander aantal bestaan goede redenen om dat aan te nemen.⁵²

Figuur 18 – Kerstnacht met Jezus in de kribbe en Maria en Jozef en andere figuren. Schilderij door Maarten van Heemskerck, circa 1545 – Frans Hals Museum, Haarlem.

⁵² Zie voor een overzicht van de bewaarde en de besproken (maar mogelijk niet meer bestaande) kunstwerken, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 278-427, en voor het overzicht van de kunstwerken in alle boedelinventarissen (inclusief de inventarissen van 1625 en daarna), p. 591-600.

We komen tot bijna 25 zeker of mogelijk bewaarde kunstwerken:

- zeventien zijn er zeker uit het Jans klooster. Een kunstwerk is een prent, de andere stukken zijn schilderijen. De commandeursreeks is hier gerekend als één kunstwerk. Het tot twee schilderijen verzaagde luik van het altaarstuk van het hoogaltaar is gerekend als twee schilderijen
- één is een natekening van een drieluik
- zes andere schilderijen zijn mogelijk uit het Jans klooster.

In de boedelinventarissen worden veel meer, kennelijk verloren gegane, kunstwerken genoemd. Ze zijn in te delen in de volgende groepen:

- Ten eerste gaat het daarbij om kunstwerken met het gedenken van het offer dat Christus door zijn kruisdood aan de mensheid bracht, en het gedenken van het leven en sterven van de heiligen.
- Ten tweede zijn er memorievoorstellingen, religieuze voorstellingen die een functie hadden in de dodengedachtenis van de kloosterlingen en andere personen die met gebed en heilige missen herdacht wensten te worden als steun bij het bereiken van de hemelpoort.
- Ten derde waren er de gewone portretten en bijvoorbeeld de wapenschilden op kussens die ook een herinneringsfunctie hadden.
- Ten vierde zijn er de kunstwerken en objecten waarmee legenden en gebeurtenissen uit de geschiedenis van het klooster en de Jansorde werden herdacht, zoals de bewaard gebleven delen van het hoogaltaar en het afslaan van het Turkse beleg van het eiland Rhodos in 1480, een feest dat in de hele Jansorde werd gevierd.
- Tenslotte zijn er enkele 'wereldlijke' voorstellingen, zoals landkaarten.⁵³

We moeten met namen bij de eerste twee groepen er rekening mee houden dat sommige stukken niet per se van oorsprong uit het Jans klooster afkomstig waren. Zo wordt in de inventaris van 1606 en 1625 het schilderij met de Jongelingen in de vurige oven van het bakkersgilde genoemd. Dat heeft ongetwijfeld eerst enige tijd op het altaar van de bakkers in de Bavokerk gestaan. Het zal pas later naar het Jans klooster gebracht omdat het daar veiliger zou zijn.⁵⁴ Ook de memorievoorstelling met Philips van Hogesteijn en zijn familie heeft zich waarschijnlijk eerst elders bevonden.

Maar kunstwerken zijn niet alleen waardevolle bronnen omdat zij door hun voorstelling en versiering informatie bieden over hun functies. Ook nader technisch onderzoek kan veel informatie opleveren, onder andere over veranderingen van functies.

---

⁵³ Zie voor een catalogus met een bespreking van een aantal van de (bestaande en niet meer bestaande) kunstwerken uit het Jans klooster, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 277-427. Zie voor een totaaloverzicht met vermeldingen van alle in de boedelinventarissen genoemde kunstwerken (schilderijen, prenten, landkaarten, etc.) Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 591-600.

⁵⁴ Zie Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 333-336.

Dit bleek uit onderzoek van de commandeursportretten en van het schilderij met de Doop in de Jordaan. Beide liepen schade op, waarschijnlijk toen het klooster in april 1573 zwaar werd beschadigd, zie de katern *Legitimatie via opvolgingsreeksen*.⁵⁵

Op de Doop in de Jordaan van Jan van Scorel wordt hier kort ingegaan omdat dit schilderij pas veranderd werd nadat het in het bezit van de stad is gekomen. De Jansheren en de bezoekers van het klooster zagen waarschijnlijk een andere voorstelling dan latere beschouwers eeuwenlang hebben gezien.

Bij een uitgebreid technisch onderzoek ter voorbereiding van een restauratie (tussen 2013 en 2015) werd ontdekt dat zich op de bovenste plank van het paneel een figuur van God de Vader was afgebeeld, maar dat die later was weggeschilderd. De Doop in de Jordaan was mogelijk oorspronkelijk dus tevens een voorstelling waarin de Drievuldigheid, één God in drie personen, was afgebeeld.⁵⁶

Dit wordt ondersteund door twee zestiende-eeuwse kopieën die inderdaad de Doop in de Jordaan mét God de Vader tonen.⁵⁷

Deze figuur moet pas zijn weggehaald nadat de schilderijen uit het Jansklooster in 1625 in handen van de stad waren gekomen, en naar het Prinsenhof werden gebracht.⁵⁸ Omdat het wezen van God voor mensen niet te begrijpen was kon en mocht hij volgens de contra-remonstranten niet worden afgebeeld. Deze groep streng gereformeerden had door ingrijpen van prins Maurits na 1618 de macht gekregen in de

---

⁵⁵ Van één van de twee panelen met de portretten wordt in de boedelinventaris van het verwoeste klooster vermeld dat het gescheurd is en van het schilderij van Jan van Scorel wordt in de losse lijst met in 1573 naar Utrecht vervoerde schilderijen vermeld dat het 'in twee stukken' is, zie de vermeldingen in de twee inventarissen in Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 507 en 511.

⁵⁶ Er wordt nog onderzocht of de bovenste plank tot het originele schilderij behoort, omdat er rekening wordt gehouden met twee scenario's. Het eerste is dat het oorspronkelijke paneel van Jan van Scorel uit vijf planken bestond (inclusief een God de vader in de compositie), waarbij de schildering van de bovenste plank na voltooiing beschadigd geraakt is, waardoor deze moest worden vervangen. Het andere scenario is dat de bovenste plank op een later moment aan het oorspronkelijke paneel is toegevoegd, toen het werk zich nog in het bezit van het Haarlemse Jansklooster bevond. De vermelding dat het schilderij 'in twee stukken' was, betekent niet per se dat de bovenste plank was losgeraakt. Er kan ook een andere breuk zijn ontstaan. Met hartelijke dank aan Jessica Roeders en Jorinde Koenen, met wie wij de verandering bespraken. Ook hartelijke dank aan René Gerritsen die de afgebeelde foto maakte.

⁵⁷ Zie voor de restauratie en de kopieën Van Suchtelen, e.a., *De doop van Christus* (2015), vooral p. 22-25.

⁵⁸ In ongeveer dezelfde periode zijn ook uit de gebrandschilderde glazen in Gouda de figuur van God de Vader weggehaald. Zie Van Eck e.a., *The stained-glass windows in the Sint Janskerk* (2002), p. 67, 156 en 157 (Doop in de Jordaan), p. 80 en 169-172 (het koningsglas: de inwijding van de tempel door Salomon en het Laatste Avondmaal) en p. 97 en 188-191 (De offerande van Elias en De voetwassing). Zie ook Rijksen, 'Veranderingen in de 17de eeuw' (1950). Dikken, *Transparent meanings?* (2016).

Hollandse stadsbesturen, ook in Haarlem.⁵⁹ Men wilde het schilderij graag op het Prinsenhof hebben om te tonen wat voor geweldige kunstwerken in Haarlem gemaakt waren en nog werden, maar een schilderij met God de Vader erop was niet aan de orde.⁶⁰

Figuur 19 – Doop in de Jordaan, foto van na de restauratie die van 2013 tot 2015 duurde. In een röntgenopname is boven de duif in de wolken de figuur van God de Vader zichtbaar geworden. Hij lijkt met zijn rechterarm naar de duif en naar Jezus te wijzen. Dit is niet te zien in deze afbeelding – Frans Hals Museum, Haarlem.

⁵⁹ Zie over het verzet tegen de katholieke voorstellingen die nog steeds in de stad te zien waren, Ampzing, *Baals-Hoogten* (1630). Voor een bespreking van de opvattingen over de Haarlemse kunst van Samuel Ampzing, die ook een geschiedenis van Haarlem schreef, *Beschryvinge ende lof der stad Haerlem* (1628), zie Van Bueren, 'Het Florence van het Noorden' (1995), p. 65-67.

⁶⁰ Zie over de manier waarop Haarlem toonde wat voor belangrijke kunstenaars de stad had, Van Bueren, *Tot lof van Haarlem* (1993), p. 232-258; over Haarlemse schilderkunst in de stads-geschiedenissen, Van Bueren, 'Het Florence van het Noorden' (1995). Karel van Mander had in zijn *Schilder-boeck* (1604) Haarlem al vermeld als de stad met 'de beste Schilders van het gantsche Nederlandt'. Zie Karel van Mander, *The Lives of the Illustrious Netherlandish and German Painters*, met inleiding, vertaling en commentaar door Miedema (1994). Citaat op fol. 206r, in deel 1.

Er zijn ook andere kunstwerken die herinneringen en bronnen van informatie zijn, terwijl je dat op het eerste gezicht misschien niet zou denken. Zo zijn er de stadsgezichten en plattegronden die laten zien hoe een stad er eeuwen geleden uitzag.⁶¹

Grafstenen

Grafstenen hadden een uitdrukkelijke functie in de dodengedachtenis. In veel gevallen werden ze bij het houden van de jaargetijden en bij andere memoriediensten bezocht als onderdeel van de plechtigheid. Daarnaast waren ze onderdeel van de kerkvloer. Met name de eenvoudige stenen zonder versieringen in reliëf waren daarom onderhevig aan slijtage. Daar kon je makkelijk overheen lopen zonder te struikelen.

In tegenstelling tot de vele schilderijen zijn er uit de tijd van vóór de Reformatie slechts twee grafzerken bekend uit het Jans klooster. Van de zerk van Bartout van Assendelft bestaat alleen nog een tekening, zie de katern *Casussen bij gedenken*. De

ander is van een of meer leden van de familie Van Foreest en bevindt zich thans in het koor van de kerk. Cerutti veronderstelt dat de zerk met het wapen van Foreest gedateerd moet worden tussen 1367 en 1501, de periode waarin vier mannelijke Van Foreesten overleden die in het memorieregister worden genoemd. Hij meent dat de zerk voor de in 1459 overleden Herper werd vervaardigd. Gezien de stijl van de decoraties is het echter waarschijnlijker dat de zerk ver in de zestiende eeuw is gemaakt.⁶²

Figuur 20 – Grafsteen met het wapenschild van de familie Van Foreest, waarvan verschillende leden in de Janskerk begraven werden, tekening van P. van Looij sr., circa 1875. De steen is nog aanwezig in de Janskerk, op het voormalige koor – Noord-Hollands Archief, Haarlem.

⁶¹ Zie de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, onder *De stad* voor een aantal plattegronden.

⁶² Cerutti, *Van Commanderie tot Archief* (2007), p. 200-201 en 203.

Tot slot

Van het Jans klooster zijn veel bronnen bewaard, administratieve bronnen, maar ook kunstwerken, boeken en belangrijke delen van de gebouwen. Of je nu onderzoek doet naar de handel in bier in Haarlem of naar gedachtenispraktijken, alle bronnen die je gebruikt moeten aan bronnenkritiek worden onderworpen, want ze hebben een lange historie achter zich. Er kunnen veranderingen zijn aangebracht en delen verdwenen zijn, en soms is dat lang niet altijd direct te zien.

Figuur 21 en 22 – Dankzij het zegel aan een akte van 9 mei 1494 kon de Jansheer in dit schilderij met de *Visitatie* geïdentificeerd worden als Jan Willem Jansz., commandeur van het Jans klooster van 1484-1514, eind vijftiende eeuw – zegel: Noord-Hollands Archief, Haarlem; schilderij: Staatliche Kunstsammlungen, Weimar.

Het was met dit materiaal mogelijk om een verhaal over het gedenken in het Jans klooster te schrijven, maar het is slechts één verhaal. Het is niet representatief voor alle kloosters van de Jans orde en zeker niet voor kloosters van andere orden. Beter gezegd, we weten slechts voor een deel in welke mate de herinneringspraktijken en bijbehorende objecten in het Jans klooster een kwestie van dertien in een dozijn waren of niet.

Ook voor het klooster zelf blijven er vragen die met een nader onderzoek tot een uitgebreider en mogelijk ook tot een deels ander verhaal kunnen leiden. Hoezeer echter

het combineren van verschillende typen bronnen tot resultaten kan leiden, laten we tot slot hier zien via een schilderij en een zegel aan een akte van 1494.⁶³

Katernen bij de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*

Deze katern maakt deel uit van een serie katernen bij de website *Janskerk Haarlem 700 jaar. Geliefd en fel bevochten*. Deze website gaat over de Janskerk en het gelijknamige klooster. Het klooster werd in 1310 gesticht en in 1318 werd de kerk gewijd. Een goede reden om dit te herdenken met een website dus.

De geschiedenis van de kerk en het klooster is ingedeeld in drie lagen. De eerste twee lagen zijn ondergebracht in de website zelf. De eerste laag geeft de lezer een snelle indruk, terwijl in de tweede laag dieper op een aantal zaken wordt ingegaan. Wie meer wil weten, kan de katernen lezen, de derde laag. Ze staan ieder op zich, dus je hoeft ze niet in een vaste volgorde te lezen.

De links zijn te vinden op de homepage en waar van toepassing op de pagina's van de website.

Overzicht van de katernen

Naar het hemels paradijs

- Zondeval en verlossing
- Leven en sterven als christen

Voor God en de mensen

- Kloosterorden. Stichting en doelstellingen
- Kloosterleven. Eenheid in verscheidenheid
- Haarlemse kloosters nader bekeken
- Een eigen kloosterkerk

Het Jans klooster

- Stichting en schenkingen
- Commandeurs van het Jans klooster
- Bronnen van het Jans klooster. Een schat aan informatie

Gedenken en herinneren

- Gedenken, complexer dan je zou denken
- Casussen bij gedenken. Vijf praktijkvoorbeelden
- Legitimatie via opvolgingsreeksen. De functies van portretreeksen
- Feesten en gedenken in augustus, de maand van de kerkwijding

Overzichten van gebruikt onderzoeksmateriaal

De overzichten van het gebruikte onderzoeksmateriaal zijn ingedeeld in

- Archiefstukken, oude boeken en manuscripten
- Afbeeldingen, nadere informatie
- Literatuur en websites

---

⁶³ Zie voor een uitgebreide verantwoording, Van Bueren, 'Gegevens over enkele epitafen' (1989), p. 126. Het huidige (anno 2017) inventarisnummer is NHA 1573, Stadsbestuur van Haarlem, inv.nr. 867.

Colofon

Katern behorend bij de website *Janskerk Haarlem 700 jaar*, Noord-Hollands Archief, Haarlem.

© 2018 – Truus van Bueren en Charlotte Dikken.

Vormgeving en productie: Charlotte Dikken in samenwerking met Leen Breure (ScieMedia).